

ل ده‌می ده‌نگدانی، ده‌ستگه‌فت ل بیرا ته بن

خه‌یام

دناقه‌را شعر و فه‌لسه‌فی، کوفرو ئیمان‌ی و چیژ و بی‌هوده‌یی‌دا..

ژبلی خه‌یامی گه‌له‌کین دی ژئ شاعیر و سۆفی و فیله‌سۆفین تاییه‌ت د چاڭکا ئیسلامیدا، ب کوفر و زنده‌قه و ژئ لادەر و خراپکرنا ره‌وشتا گه‌نجان و خه‌لکی هاتینه تاوانبارکرن.

خه‌یام ئیکه‌م شاعیر و دوا‌ی ژئ نینه، حلاج و سوه‌روه‌ردی دوو نمونه‌یین هه‌ره دیار یین وان سۆفی و شاعیران کو بووینه قوربانی یا هزر و نقیسن و شعر و فه‌لسه‌فه‌و نازادیا هزرکرنی.

خه‌یام کو ناڤی وی (غه‌یاسه‌دین نه‌بو نه‌لغفوح عومەر ئیبراهیم خه‌یام) ه. ب عومری خه‌یام هاتیه نیاسین. هنده‌ک ژیدەر ژدایکبوونا وی تنی ب ژدایکبوویا ناڤه‌راستا چاخ‌ی پینچه‌می کۆچی دیارکریه. (1) ئی ژیدهرین دی ب (1040 تا 1131 زاینی ده‌ست نیشان کریه (2). ل نیساپوری یان نه‌یشاپور ژدایک بوویه. ژبلی نقیسن شعرئ تاییه‌تمه‌ند ژئ بوویه د ماتماتیک و نه‌ستیره‌ناسی و فوکه و میژوو و زمانیدا، بابی وی ب خه‌یام هاتیه نیاسین چونکه کارئ وی دروینا خیفه‌تا بوویه.

پرانی ژایانا خوه ل نیساپور و سه‌مه‌رقه‌ند ب سه‌ربریه و گه‌له‌ک ژئ هاتن و چوونا بوخارا و به‌له‌خ و نه‌سغه‌هان کریه. خه‌یام کو لجه‌م مه‌ پتر وه‌ک شاعیره‌ک هاتیه نیاسین ب ریی‌ا چوارینه‌یین خوه. هه‌روه‌سا ره‌نگه ژلائی فارس و عه‌ره‌بان ژئ فه دیسان دوو رایین جیاواز ل سه‌ر هه‌بن. ئیکه‌م ب شاعیره‌ک زه‌ندیق و خودئ نه‌ناس و وه‌رگه‌ریای ژ دینی دبینن، دووه‌م ژئ به‌روفاژئ ب زه‌لامه‌ک دیندار و سۆفیه‌ک خودئ په‌ریس دبینن.

بو‌نومونه (ئه‌حمەد حامد سه‌راف) که په‌رتووکه‌ک بناڤی (عومەر خه‌یام) ب عه‌ره‌بی نقیسه سه‌بارت ب ژیان و سه‌رده‌می سیاسی و زانستی و زانایین سه‌رده‌می خه‌یامی و نه‌هدب و فه‌لسه‌فه و ژیدهرین هزری و چوارین و نامه‌یین وی. وه‌ک هه‌ژار موکریانی دبیزت: نه‌ه‌ ژاته کورده و فارسی زمانه و عاره‌بی نقیسه (ئه‌حمەد حامد سه‌راف). سه‌بارت ب نیاسینا خوه بو خه‌یامی چیرۆکه‌کا خوش فه‌دگێرت: (ئیکه‌مجار ژ دادوکا خوه "ژن ناغا" من ناڤی خه‌یامی گووه لیبوو، د شه‌فه‌کا زفتانا سا لا 1918 د. ئەم هوی بیووین کو د ژورا ویدا شه‌قبیری بی که‌ین و قه‌موه و چایی فه‌خۆین. وی خه‌یام ب شاعیره‌ک وه‌سف کر کو گوو ناده‌ته چ قه‌سه‌یان و مرۆڤه‌کی به‌ره‌لایه. مرۆڤه‌کی تیزکەر و مه‌ی فه‌خۆر و ژ ریکی ده‌رکه‌تیه. خه‌لکی نیساپوری بوویه ستیرناس و شاعیره‌ک قه‌له‌نده‌ر بوویه. ئی مه‌ی فه‌خۆر بووه. فیچا پشتی وان ناخفتنان نه‌ه‌ سوجه‌ته فه‌گیا، رۆژه‌کی عومەر خه‌یام سه‌رده‌که‌فیه‌ گۆپیتکا چیایه‌کی ل نیساپور. و گۆزه‌یا مه‌ی یا خوه‌ژئ ده‌گل خوه ده‌ت، د ده‌مه‌کیدا کو په‌یالا خوه تژی دکه‌ت هه‌وایه‌ک توند ده‌یت و گۆزه‌یا مه‌ی وی دشکینیت. مه‌ی یا وی دیرژیته سه‌ر نه‌ردی و خه‌یام دئیشیت و توره‌ دبیت و قی چوارینئ ناراسته‌ی خودئ دکه‌ت:

شووشی مه‌یه‌که‌ت بوچی رژاندم خواجه؟
وه‌ک شووشه، نه‌شوه‌ دل‌ت شکاندم خواجه؟

مه‌یخۆره‌ منم که‌چی یه‌کی تر ده‌گرئ بمبوره له په‌رده‌ گه‌یاندەم خواجه (3)

فیچا حامد نه‌حمەد سه‌راف دریزئی ب فه‌گیا نا خوه دده‌ت و دبیزت: پشتی گۆتنا وی چوارینئ روویا خه‌یامی وه‌ک ره‌ژئی ره‌ش دبیت، کچا وی دبیزت باب رووی ته یی ره‌ش بووی وه‌کی ره‌ژئی لیه‌اتی. خودیکه‌کی دده‌تی ته‌ماشا خوه دکه‌ت وه‌ک ره‌ژئی یی ره‌ش بووی، ب گه‌رمی دکه‌ته گری و په‌شیمان دبیت کو خودئ خوه عیجز کری و داخواز دکه‌ت خودئ وی ل نه‌زمان دریزیا وی ببوریت و ب قی چوارینه‌ی دبیزت:

دنایه له کورده، بیگونا‌هه‌کی نیه
کەس بی هه‌له‌ نه‌ژیاوه له‌سه‌ر ئەم زه‌وی یه
من کرده خراپ و تۆش خراپه‌م تۆش که‌ی
جیاوازی له‌ نیوان منو تو، خواجه چی یه؟
پشتی خه‌یام چوارینه‌یا خوه ته‌واو دکه‌ت، رووی وی وه‌کی خوه جاره‌ک دی چیدیه‌ته‌ه!

دقی فه‌گیا نا سه‌ریدا ئەم دشین دقئ چه‌ندی بگه‌هین کو خه‌یام به‌لایه‌نی که‌م دوی سه‌رده‌میدا، ژلائی چاڭکی فه‌ وه‌ک که‌سه‌ک به‌ره‌لا و مه‌ی فه‌خۆر و زه‌ندیق و شاعیره‌ک قه‌له‌نده‌ر هاتیه نیاسین. دیاره هه‌گه‌ر نه‌ه‌ تیگه‌هسته‌ن ل سه‌ر ناستی خه‌لکی گشتی باو بوویت و نه‌فسانه و چیرۆک و هه‌کایه‌تین مشه لدر خه‌یام و ژیان و مه‌ی فه‌خۆرن و توره‌بوونا خودئ و چوارینه‌یین وی هه‌بووین. ب تاییه‌ت ژئ هه‌گه‌ر ئەم بزاین کو خه‌یامی بخوه چوارینه‌یین خوه نه‌نقیسنه و به‌لا‌ه‌ نه‌کرینه دسه‌رده‌می ژایانا خوده‌دا، به‌لکی خه‌لکی ژبه‌ر کرینه و ل سه‌ر زاران هاتینه گۆتن و فه‌گوه‌ه‌رتن بو سه‌رده‌مین پشتی وی. نه‌قه‌ به‌لگه‌یا وی چهن‌دیه‌ کو خه‌یام ژلائی کۆمه‌لایه‌تی فه‌ب مرۆڤه‌ک به‌ره‌لا و زه‌ندیق هاتیه ناس کرن. شعرین وی ژئ دژی شه‌ریه‌تا ئیسلامی و گازی و هه‌واره‌کا ناشکرایه بو سه‌رخۆشی و فه‌خۆرن و چیژوه‌رگرتن و فه‌نابوونا دنیا و دنیا یا دی و رۆژا دویمه‌ایی و کۆمه‌کا تیگه‌هسته‌ن دین ئیسلامی.

ئه‌ز دبینم ئیک ژوان هۆکارین کو وه‌کره خه‌یام ژئ ب ده‌ردی حلاج و سوه‌روه‌ردی نه‌چیت فه‌به ب سایا ده‌سه‌لاتا وی سه‌رده‌می هاتیه پاراستن، ب تاییه‌تی ژئ ژلائی دۆست و هه‌قاله‌کی نێزیک کو نه‌و ژئ (نیزامول مولکه) کو ژ زارۆکینی نه‌و و خه‌یام و (حه‌سه‌ن سه‌باح) هه‌قالین نێزیک هه‌قدوو بوون و پیکفه دخواندن و وان سوژ دابوو هه‌قدوو هه‌ر کیش وان به‌خت یار بیت هاریکاریا یین دی بکه‌ت. ده‌می نیزامول مولک دبیته وه‌زیر ژلائی سولتان هه‌لب نه‌سه‌لان و پشترا ژئ مه‌لیک شاه. موچه‌یه‌کا سالانه بو خه‌یامی فه‌دبیرت و خه‌یام ژئ ب سایا وی موچه‌ی ب خوه‌شی دژیت و ناریشه‌یین دارایی و ژایانی نابن و هه‌موو ده‌مین خوه بو هزرکرن و خواندن و رووچوونا نا‌ه‌ نه‌ینین ژایانی ترخان دکه‌ت. (4)

هه‌روه‌سا دیاره د سه‌رده‌می خه‌یامیدا باری سیاسی ل باربوویه بۆی کو بشیت چوارینه‌یین خوه ده‌ربیرت و ترسا کوشتن و

ژناف چوونی نه‌بیت. ب تاییه‌ت ژئ هه‌گه‌ر بزاین دوی سه‌رده‌میدا جۆزه‌ها بزافین سیاسی و چاڭکی هه‌بوون کو ب ناشکرا وان باوه‌ری ب ئیلحاد و بیباوه‌ری ب خودئ و ب پیغه‌مبه‌ر و ب ئیسلامی و رۆژا داوی و چیژوه‌رگرتن دقئ دناییدا هه‌بوو، یان نه‌ه دناییه به‌هه‌شتا مرۆقی یه و به‌هه‌شته‌ین دی نینه ب تاییه‌تی ژئ ژلائی (باتنی)یان.

هه‌ر چه‌وان بیت، هه‌تا نه‌فرۆکه ژئ گتوگۆ لسه‌ر قی چه‌ندی ده‌یه‌کرن کا خه‌یام مرۆڤه‌کی دیندار بوو یان بیدین؟ نه‌ه‌ه‌ پرسیاره ژئ نه‌بتنی ژلائی عاره‌ب و فارسان فه‌ هاتیه کرن به‌لکی ژلائی نه‌روپیان ژئ چیدویه، چونکه چوارینه‌یین خه‌یامی هاتینه وه‌رگیان بو زمانین ئینگلیزی و فه‌ره‌نسی و روسی و نه‌سپانی و زمانین دی ژئ. ته‌نانه‌ت ژایانا وی ژئ بوویه فلم و ب ده‌هان و سه‌دان وینه‌یین شیوه‌کاری ل سه‌ر شعرین وی هاتینه کیژان.

ئیدوارد فیتزجیرالد (1833-1809) ل سالا 1859ئ چوارینه‌یین خه‌یامی وه‌رگیانه سه‌ر زمانی ئینگلیزی و پشتی ساله‌کی خه‌یام د ره‌وشه‌نیرییا نه‌روپیدا هاته نیاسین و کاریگریا وی ژئ گه‌له‌ک بوو بو ناساندنا نه‌دبئی فارسی و رۆژه‌لاتی بگشتی ل نه‌روپا. (5)

هه‌روه‌سا شاعری نه‌سپانی (لۆرکا) خه‌یام نیاسیه و ل سه‌ر نقیسه و د قه‌سیده‌یه‌کا خۆیین ده‌سپیکیدا ناڤی خه‌یامی ده‌ینیت (6)

هه‌روه‌سا ل سالا 1941 هۆلیوود فلیمه‌کی دریز ب ناڤی (عومەر خه‌یام) پیکه‌ش کریه ژ ده‌ره‌نانا نه‌لبرت لويس.

ژبلی قی چه‌ندی ژئ هارۆلد لام (چیرۆکا ژایانی خه‌یام) د په‌رتووکه‌کیدا تو‌مارکریه و ب ژیدهره‌ک گرنگ و گشتگیر ده‌یه‌ هه‌ژارتن سه‌بارت ب خه‌یام و کارین وی یین زانستی و چوارینه‌یین وی. (7)

هه‌روه‌سا هونه‌رمه‌نده‌ک جیهانی، ژدایکبوویا ئیرانی و ب ره‌سه‌ن نه‌رمه‌نی (سه‌رکیس خاچادۆریان) که نیگارکیش و فه‌کۆله‌ره‌ک شوینه‌وارناس بوویه، و کۆلیژا هونه‌رین جوان ل رۆما خواندییه و په‌یمانگه‌ها هونه‌ری دیکۆری ل فه‌ره‌نسا خواندییه، و سه‌فه‌را ئیران و هندستانی کریه، فه‌کۆلین د وینه‌یین دیرۆکین هندیدا کریه. گه‌له‌ک ژ چوارینه‌یین خه‌یامی کرینه تابلوین هونه‌ری (8)

هه‌روه‌سا (جان ئیف لاکروا) یا فه‌ره‌نسی په‌رتووکه‌ک ب ناڤی (مسواک) سه‌بارت ب خه‌یامی نقیسه و هه‌مان پرسپاری دووباره دکه‌ته‌فه که نایا خه‌یام باوه‌ر داربوو یان ناتایست (9)

هه‌روه‌سا د نه‌ده‌بیاتا کوردی ژئ دا، مامۆستا هه‌ژاری موکریانی که چوارینه‌یین خه‌یامی وه‌رگیارینه سه‌ر زمانی کوردی دبیزت: (نه‌و ژانا خوا په‌رست و خۆپاریزه هه‌رگیز که‌پوی له شتیکی وان نێزیک نه‌کردۆتوه که بۆنی کوفر و نا‌ه‌وایی ئی هاتبی). (10)

دیاره نه‌فه‌ژئ خواندنه‌کا مامۆستا هه‌ژای یه بو خه‌یامی و هۆکار و نه‌گه‌رین خوه‌ژئ

هه‌نه بو وی باوه‌ری. وه‌ک چه‌وان دشایندا هه‌یه خواندنه‌کا دیبا جیاواز و دژ ژئ بو چوارینه‌یین خه‌یامی به‌ینه کرن. (عه‌بدولرحمان به‌ده‌وی) سه‌بارت ب خه‌یامی، لایه‌نه‌ک ژ چوارینه‌یین وی وه‌رگرتیه کو نه‌و ژئ (ره‌شبینی)یه. دپه‌رتووکا خوده‌دا (شو‌پنهاوه‌ر) باسی ره‌شبینی ژ لایئ (نه‌بوعه‌لایئ) مه‌عه‌ری و خه‌یامی دکه‌ت. وه‌ک چه‌وان (حامد نه‌حمەد سه‌راف) ژئ دپه‌رتووکا خوده‌دا دیسان باسی قی پنتی دکه‌ت.

به‌ده‌وی، ره‌شبینی ل جه‌م (نه‌بو عه‌لایئ مه‌عه‌ری و خه‌یام و بیرن)ی به‌راورد دکه‌ت و راهه دکه‌ت. به‌ده‌وی دبیزته قی ره‌شبینی، ره‌شبینی یا شیعی. (11) سه‌بارت بیئومییدی یا مه‌عه‌ری و خه‌یامی دبیزت هه‌ردوو هیمنن، د هیمنی یا خه‌یامی دا نه‌رم و نیانی هه‌یه، ده‌یمنیا مه‌عه‌ریدا توندی و ته‌حلاتی، یا ئیکه‌م هیمنیا سه‌روه‌یه، دووه‌م ژئ وه‌ک هیمنیا شه‌خته‌یی یه. ره‌نگه سه‌ره‌کانیا هیمنی ل ده‌ف هه‌ردوان باوه‌ربوونا وان بیت ب جه‌ریه‌تا ره‌ها، نه‌فه و به‌ده‌وی چه‌ند پنتین سه‌ره‌کی ده‌ستنیشان دکه‌ت بو ره‌شبینی و بیئومییدی و یاخیبوونا (مه‌عه‌ری و خه‌یام و بیرن)ی، کو ب کورتی نه‌قه‌نه:

یه‌که‌م: سه‌روه‌ریا شه‌ری ب سه‌ر خیریدا و نازار ب سه‌ر چیژیدا
دوه‌م: شه‌ر د بنه‌چه‌یا هه‌بوونیدا هه‌یه و ریکه‌ک ژئ نینه بوکۆ ئەم ژئ ده‌ربان یین.
سیه‌م: ئازاد نه‌بوون، کو هه‌ر تشت موسه‌یه‌ره و ده‌لیقه‌یا هه‌ل‌بژارتنی نینه.

چواره‌م: دابه‌شبوونا خرابیا به‌ختان، چاره‌نقیسا خه‌لکی ژئ د ده‌ستی ریکه‌فت و پیکه‌ته‌یانه، فیچا هه‌قیقه‌تا مرئی ژئ که هه‌موو که‌سان پیکه‌ه یه‌کسان دکه‌ت.

پینچم: زه‌مه‌ن هه‌ر تشتی ژنا‌ه‌ ده‌ت. و هه‌قیقی نینه، تنی ساتا فیگافی نه‌بیت. (12)

هه‌روه‌سا نه‌حمەد سه‌راف ژئ سه‌بارت ب ره‌شبینیا مه‌عه‌ری و خه‌یامی دبیزت: (له شعره‌کانیا دیاره که هه‌ردوکیان ره‌شین و نازارکیشن. هه‌وه‌ستیان به‌ ژیان نایه‌ت به‌و شه‌ر و پیسیانه‌ی که تیدایه، پییان وایه هه‌موو شتیکی ژیان میحنه‌ت و به‌لایه. هه‌بوون میحنه‌ته و مردن میحنه‌ته. خه‌لکیش شه‌پۆکن و غه‌دار و ره‌وشت پیس و گه‌نده‌لن. هه‌موو شتیکی له هه‌بووندا پیس و خراپه. خراپه‌کانی له باشیه‌کانی زیاترن و نازار و نه‌شکه‌نجه و هه‌چی ژیان له خۆشی و چیژه‌کانی زیاتره). (13)

دقیهرده‌ا ئەم قی چه‌ندی دبینن وه‌ک چه‌وان د چوارینه‌یین خه‌یامی ژئ دا قی چه‌ندی دبینن کو بیه‌وده‌یی و ئیش و نازارین دنایایی و پووچیا هه‌بوون و ژایانی، رو‌حا خه‌یامی دوورپیچ دکهن و ب ناشکرا ژئ د چوارینه‌یین خوه‌دا ده‌ربیرنی ژئ دکه‌ت.

هه‌ر دقئ ده‌رباریدا دبینن خه‌یام سه‌بارت ب زه‌بر و جه‌برا هه‌بوونی قی چه‌ندی نیشانی مه‌ دده‌ت کو هه‌بوونا وی ب ویستا وی نینه و ژیان و مرنا وی ژئ دده‌ستی ویدا نینه، هه‌گه‌ر ب ده‌ستی وی بوویا نه‌فه نه‌ده‌اته هه‌بوونی. دواتر ژئ گومانی ژ زیندوووونه‌فه و به‌شت و هه‌بوونا دناییه‌ک

ناسووده‌تر و خوه‌شته‌ر دکه‌ت. هه‌روه‌ها پتر ژئ قی چه‌ندی گومانا مه‌ژنا خه‌یامی ژ (ه‌قل) ی، نه‌قی نیشان دده‌ت کو ره‌شبینی و بیئومییدیا وی له‌مبه‌ر هه‌بوونی سنورا شعرئ دبه‌زینیت و دبیته فه‌لسه‌فه و روانیه‌ک هزرانه، به‌وه‌ی نه‌قل نه‌شیت نه‌ینین هه‌بوونی ناشکرا که‌ت، وه‌ک مامۆستا هه‌ژار ژئ دپیشه‌کییا خوده‌دا بو چوارینه‌یین خه‌یامی ناما‌ژه دایه کو خه‌یام ژ سوکراتی نێزیک دبیت به‌وه‌ی نه‌قل نه‌شیت بزانیته.

ژلایه‌ک دیقه‌ ژئ، ستایشا خه‌یامی بو مه‌ی و شه‌راب و قه‌خوارنی و سه‌رخه‌شیی، تا راده‌کی ژور خه‌یامی، ژ رو‌حا (دیونیسوس) – خودا‌قه‌ندا شه‌رابی د یونانا که‌فتدا) و باخۆسیان نێزیک دبیت.

هه‌گه‌ر مرن لجه‌م مه‌عه‌ری ده‌رمانه‌ک بیت بو ده‌ربان بوونی ژ نازارین ژیان و هه‌بوونی، نه‌فه مه‌ی و قه‌خوارن و سه‌رخه‌شی لجه‌م خه‌یامی ده‌رمانه بو ده‌ربان بوون ژ چوونه‌یا ژیان و هه‌بوونی.

ب کورتی رو‌حا خه‌یامی ژ چوارینه‌یین خوده‌دا دناقه‌را کوفر و ئیمان و فه‌لسه‌فه و شعر و بیئومییدی و چیژیدا ده‌گری. گه‌رانه‌ک کو قی چه‌ندی نیشانی مه‌ دده‌ت رو‌حه‌ک هه‌میشه ل سو‌راغا چیژئ دایه دنازاریدا، وی ژئ وه‌ک نیچه‌ی، ژیان و هه‌بوون نیاسیه و ب شیوه‌یه‌کی ژ شیوازان دبیزته مه‌: (به‌ده‌ختی خۆم ده‌ناسم و به‌ باوه‌شی کراوه‌وه به‌ره‌و پیری ده‌چم) (14)

سه‌رچاوه‌کان:

1. احمد حامد الصراف، عمر الخيام الحكيم الرياضي الفلكي النيسابوري. الطبعة الثالثة، مطبعة المعارف بغداد/ 1961
2. عمر الخيام ويكيبيديا الموسوعة الحرة.
3. چوارینه‌کانی خه‌یام وه‌رگیاروی هه‌ژار، سروش تهران 1370
4. احمد حامد الصراف، عمر الخيام الحكيم الرياضي الفلكي النيسابوري ص 25. الطبعة الثالثة، مطبعة المعارف بغداد/ 1961
5. مارتن نک عمر الخيام رباعيات شعرية ومعادلات رياضية
6. egyhat.com قسم الشعر والخواطر – قصة حياة كاتب الموضوع galelw 28/9/20062005
7. هه‌مان سه‌رچاوه
8. هه‌مان سه‌رچاوه
9. تغريد السمري، عمر الخيام... متصوف جاء كالماء ومضى كالريح. جريدة الجريدة العدد 24/11/2008 469
10. چوارینه‌کانی خه‌یام وه‌رگیاروی هه‌ژار، لاپه‌ره 14 سروش تهران 1370
11. عبدالرحمن بدوي، شوبنهور ص 269 وكالة المطبوعات الكويت و دار القلم بيروت
12. عبدالرحمن بدوي، شوبنهور ص 257-270 وكالة المطبوعات الكويت و دار القلم بيروت
13. احمد حامد الصراف، عمر الخيام الحكيم الرياضي الفلكي النيسابوري ص 158. الطبعة الثالثة، مطبعة المعارف بغداد/ 1961
14. نيرفين دي يالوم، كاتي نيچه گريا. وه‌رگیارنی دل‌شاد هیوا. لاپه‌ره 272